

Στο Λόγιο Βυζάντιο

Τον **ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ**

ΔΕΝ ΘΑ ΗΤΑΝ υπερβολικό να υποστηριχθεί ότι για την κυρίως βυζαντινή περίοδο το δελφίνι σχεδόν δεν υπάρχει. Από τον 7ο αι. κ.ε. ουσιαστικά δεν διαθέτουμε, μαρτυρίες για τη σχέση του βυζαντινού ανθρώπου με το δελφίνι. Τούτο βεβαίως δεν σημαίνει ότι δελφίνια δεν υπήρχαν στις βυζαντινές θάλασσες ή ότι οι βυζαντινοί θαλασσινοί, νησιώτες, ψαράδες, ναυτικοί δεν είχαν τις ίδιες αγαπτικές σχέσεις ή παραδόσεις για τα δελφίνια, όπως οι πρόγονοί τους κατά τους αρχαίους και υστερορωμαϊκούς χρόνους. Πιθανώς δεν μας έχουν διασωθεί οι μαρτυρίες αυτές, αλλά ακόμη πιθανότερο μοιάζει ότι οι μεσοβυζαντινοί άνθρωποι είναι στην πλειοψηφία τους στραμμένοι στην ενδοχώρα ακόμη και αυτοί οι νησιώτες και οι παράλιοι πληθυσμοί.

Κατά τον 7ο αι. η Αίγυπτος, η Παλαιστίνη, η Συρία, η παράλιος Μικρά Ασία, η Κύπρος, η ελληνική χερσόνησος και η Κρήτη χάνονται διά παντός ή για μεγάλα χρονικά δασυτήματα. Τα μακρινά θαλάσσια ταξίδια έχουν γίνει ιδιαίτερα επισφαλές, η Μεσόγειος έχει τριχοτομηθεί, Άραβες, Σαρακηνοί και άλλοι επιδρομείς και πειρατές δυσχεραίνουν ή απαγορεύουν την όποια ειδυλλιακή ή εμπορική προοπτική που διαπιστώνουμε στους προηγούμενους αιώνες. Νησιά ερημώνονται, σπουδαία λιμάνια και παράλιες πόλεις εγκαταλείπονται και κυρίαρχος πολιτισμός είναι πλέον αυτός της ορεινής, οχυρωμένης καστρόπολης που εξαρτάται από τη γεωργία και την κτηνοτροφία, δεν γνωρίζει ή βλέπει μόνον από μακριά τη θάλασσα. Οσοι γράφουν στα χρόνια αυτά φαντάζονται και περιγράφουν τον θαλάσσιο και ναυτικό βίο με κλασικά και υστερορωμαϊκά δάνεια. Στη *Βιβλιοθήκη* του ο Φώτιος (9ος αι.) αναφερόμενος σε έργο του παλαιού σοφιστή Ιμέριου, στο οποίο περιγράφεται ο ποταμός Μαίανδρος να μετατρέπεται με τις προσχώσεις του σε ξηρά τη θάλασσα, μας δίνει μια εικόνα που θεωρούμε ότι ταιριάζει σε όσα αναφέραμε: αντί για θάλασσα βλέπει πλέον ξηρά, αντί για δελφίνια σκιρτούν τα ζώα, αντί για τις φωνές των ναυτών ακούγεται ο ήχος της φλογέρας. Οι παραπάνω διαπιστώσεις βοηθούν σχηματικά στην ερμηνεία της απουσίας ή της κοινοτοπίας των πληροφοριών για δελφίνια στα βυζαντινά κείμενα.

Δελφίνια-Σωτήρες

Αν αυτή είναι η κατάσταση κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο, αντίθετα κατά τους πρωτοχριστιανικούς και πρωτοβυζαντινούς χρόνους ως τον 7ο αι., όπως σε πολλούς άλλους τομείς έτσι

► *Νηρηίδα, μυθική προσωποποίηση του κύματος, με θαλάσσιο άλογο και δελφίνια, 3ος αι. μ.Χ. Μουσείο Εϊ Jem, Τυνησία.*

και στον θαλάσσιο βίο, σύμφωνα με τις διαθέσιμες μνημειακές, εικαστικές ή φιλολογικές μαρτυρίες, οι Βυζαντινοί συνεχίζουν να χρησιμοποιούν και να αξιοποιούν με τον δικό τους βέβαια τρόπο τις αρχαίες αντιλήψεις περί δελφινιών.

Το θέμα του Αρίωνα και του δελφινιού σωτήρα των ναυαγών υπήρξε προσφιλές και στους επιγραμματικούς των πρώτων χριστιανικών χρόνων. Ο Αντίφιλος ο Βυζάντιος και ο Βιάνωρ σε επιγράμματά τους αναφέρονται στη σχέση αυτή και περιγράφουν αγάλματα του Αρίωνα με το δελφίνι που υπήρχαν στο Ταίναρο. Ενα από αυτά τα αγάλματα πιθανότατα σωζόταν στο Ταίναρο κατά τα πρωτοχριστιανικά χρόνια, καθώς το είδε στα τέλη του 2ου μ.Χ. ο Πausανίας. Πρό-

κειται για άγαλμα που παρίστανε μια άλλη ιστορία, αυτήν του παιδιού που θεράπευσε το πληγωμένο από τους ψαράδες δελφίνι και ακολούθως έγιναν ακώριστοι φίλοι. Όπως υπάρχουν πολλές ιστορίες με το θέμα της σωτηρίας ναυαγών από δελφίνια, με κυρίαρχα γνωστή αυτή του Αρίωνα, αλλά και του Φαλάνθου, Μελικέρτη κ.ά., έτσι και το θέμα του έρωτα με τα δελφίνια μάς παραδίδεται σε πολλές παραλλαγές.

Ερωσ οικολογίας και δελφινιών

Στην ιστορία του Κοίρανου από την Πάρο, την οποία διασώζει ο Αθήναιος και ο Αιλιανός, τα δύο παραπάνω θέ-

ματα αξιοποιούνται και προβάλλονται ως ανταπόδοση ευεργεσίας. Η προστασία της φύσης ανταμείβεται. Ο Κοίρανος πληρώνει τους ψαράδες για να απελευθερώσουν τα δελφίνια που είχαν ψαρέψει στα νερά του Βυζαντίου. Όταν κάποτε το καράβι του ναυάγησε ανάμεσα στη Νάξο και την Πάρο, ενώ όλοι οι άλλοι πνίγηκαν, αυτός μόνον σώθηκε από τα δελφίνια. Λέγεται μάλιστα ότι στον θάνατό του, κατά την εκφορά και καύση του νεκρού του κοντά στο λιμάνι της Μιλύτου φάνηκε ένα κοπάδι δελφίνια να συμμετέχει στο πένθος.

Πάντα ο Αιλιανός (3ος αι. μ.Χ.), ο αγαπημένος των Βυζαντινών, θα μας παραδώσει την πιο τρυφερή, παλαιά ιστορία οικολογικής ισορροπίας και ερωτικής σχέσης με τη φύση. Στην Ιασό της Καρίας, στα νοτιοδυτικά παράλια της Μικράς Ασίας, ένα όμορφο αγόρι γυμναζόταν στο γυμναστήριο που ήταν δίπλα στη θάλασσα. Μετά τους αγώνες κατέβαινε στη θάλασσα να πλυθεί, κι εκεί που κολυμπούσε ολόγυμνο τον ερωτεύτηκε παράφορα ένα δελφίνι (*ερά δελφίς έρωτα δριμύτατον*). Για πολύ καιρό κάθε φορά που κετέβαινε από τα γυμνάσια το αγόρι να πλυθεί ερχόταν ο εραστής του, το δελφίνι, και είτε κολυμπούσαν και συ-

Είς δελφίνια βαστάσαντα άνδρα ναυηγόν...

ΕΓΩ το θαλάσσιο ζώο τον άνθρωπο της γης, νεκρό ναυαγό εγώ που ζω μες στο νερό πάνω στην ράχη μου τον έφερα στην αμμουδιά. Όμως αλήθεια τι κατόρθωσα; Κολυμπώντας βαθιά από το πέλαγος προς την ξηρά για να απιθώσω τον νεκρό που κουβαλούσα, με τη σειρά μου ανταμείφθηκα με θάνατο. Φτάνοντας στη στεριά η δική του γη με σκότωσε, όπως αυτόν τον γήινο η δική μου θάλασσα (Αντιφίλου Βυζαντιού, Ελληνική Ανθολογία ΙΧ 222).

ναγωνίζονταν ως βαθιά στη θάλασσα είτε ο νέος καβαλούσε στην ράχη του θαλάσσιου φίλου του και χάνονταν αγκαλιασμένοι στα ανοικτά. Το πράγμα έγινε γνωστό στους Ιασείς που το θεώρησαν γεγονός *αξιοζήλον*, γιατί ο νέος όχι μόνο ήταν αξιέραστος στους ανθρώπους για τη ομορφιά του, αλλά ακόμη και σε αυτά τα ζώα. Μια φορά όμως που το αγόρι είχε καταπονηθεί υπερβολικά από τις ασκήσεις έγειρε κουρασμένο στη ράχη του εραστή του δελφινιού και το ραχιαίο πτερύγιο καρφώθηκε στην κοιλιά του και ξεψύχισε. Γέμισε η θάλασσα αίματα και το δελφίνι όρμησε απεγνωσμένα προς την ξηρά και έτσι ενωμένοι ξεψύχισαν στην ακτή. Κι οι Ιασείς για να τιμήσουν *τήν φιλίαν εκείνων τήν ισχυράν* έφτιαξαν άγαλμα πάνω σε *τάφον κοινόν ωραίου μειρακίου καί δελφίνος*. Εκοψαν και νόμισμα με αντίστοιχη παράσταση για να μνημονεύσουν *το αμφοῖν πάθος*. Στην ιστορία αυτή, που όπως σημειώνει ο Αιλιανός, είχε επαναληφθεί τόσο στην Ιταλία όσο και στην Αίγυπτο των Πτολεμαίων, αυτό που συγκινεί στην αφήγηση είναι η υπογράμμιση της κοινότητας ανθρώπου και ζώου, η ένωσή τους ως τον θάνατο, η κοινή τους μοίρα, *το αμφοῖν πάθος*.

Ερμηνείες και παροιμίες

Βέβαια όπως και σε άλλες περιπτώσεις, οι Βυζαντινοί για να ερμηνεύσουν τις ιστορίες αυτές θα εφαρμόσουν είτε τη χριστιανική συμβολική ή την παλιά, ελληνιστική, πραγματιστική-ιστορική μέθοδο του Ευήμερου. Επί παραδείγματι ο Ι. Τζετζής (12ος αι.), θεωρεί την ιστορία του Αρίωνα αλληγορία, τα δε περί δελφινιών δεν είναι τίποτε άλλο από αλληγορική αναφορά σε δελφινόμορφα ή δελφινοφόρα καράβια, καθώς *δελφίς* ονομαζόταν όργανο πολεμιστήρια για ναυμαχία. Στηριζόμενοι επίσης σε προγενέστερα έργα, δηλαδή στις διάφορες *Φυσικές ιστορίες* ή στα *Περί ιδιοτήτων ζώων* και στα *Αλιευτικά* θα επαναλάβουν τις αντιλήψεις για το *φιλοίκιον* των δελφινιών, τη μεταξύ τους αλληλεγγύη, προβάλλοντάς την ως παράδειγμα για τους ανθρώπους: όταν πληγωθεί ή πεθάνει δελφίνι, τα άλλα δελφίνια προστρέχουν, βοηθούν ή το οδηγούν στην ξηρά για να μην το καταβροχθίσει κάποιο άλλο κήτος. Πρόκειται για προσπάθεια ερμηνείας του συχνού φαινομένου εκβρασμού αποπροσανατολισμένων δελφινιών στις ακτές.

Ευρεία χρήση γίνεται επίσης των αρχαίων παροιμιών π.χ. μαθαίνεις δελφίνι να κολυμπά (*δελφίνα νίχεσθαι διδάσκεις*), δελφίνι στη στεριά, δελφίνι στη λεκάνη κ. ά. Η ταχύτητα και το αγέρωχο του δελφινιού όταν κολυμπά στη λαίλαπα ή στην ανοιξιάτικη θάλασσα αποτελούν προσφιλείς εικόνες και παρομοιώσεις. Ο Συμεών ο Μέγιστος (10ος αι.) σε γράμμα του θεωρεί ότι ο φίλος του είναι *ως δελφίς μέγα εν είαρι υπερνηκόμενος*. Επαναλαμβάνονται επίσης οι γνωστές από την αρχαιότητα διαπιστώσεις για τον τρόπο που αναπνέει ή κοιμάται το δελφίνι μέσα στη θάλασσα, που καταστρέφει τα δίκτυα των ψαράδων και συνοδεύει τα

πλοία. Πολλοί άνθρωποι που παριστάνουν τους φίλους είναι σαν τα δελφίνια, καθώς συντροφεύουν τα σκάφη ως την ακτή, αλλά μετά τα εγκαταλείπουν, μας λέει ο Κ. Μανασσιής (12ος αι.) στο μυθιστόρημά του *Αρίστανδρος και Καλλιθέα*. Οι παρόντες μόνο στην ευτυχία των άλλων μοιάζουν με αυτά τα δελφίνια, αλλά και με τις ψείρες που ζούν στο σώμα του ανθρώπου όσο αυτό είναι ζωντανό και μετά το εγκαταλείπουν. Τέτοιες παρομοιώσεις δεν είναι βεβαίως από τις επιτυχέστερες. Θεωρούμε ότι δηλώνουν αδέξια μίμηση θεμάτων και εικόνων δελφινιών που αντλούνται από την ύστερη αρχαιότητα.

Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης (12ος αι.) θεωρεί το δελφίνι ζώον *συνετώτατον και φιλανθρωπότατον, άλλο δε γένος οι δελφίνες κήτη όντες, άλλο γένος οι ιχθύες*. Η επαναλαμβανόμενη αυτή αναφορά στην διαφορά γένους έχω την εντύπωση ότι υπαγορεύεται, πέρα από την ιδιόμορφη φυσιολογία του δελφινιού, και από τη σύγκριση που διαπιστώνεται εικαστικά τουλάχιστον στις βυζαντινές μεταγενέστερες παραστάσεις ιχθυοειδών δελφινιών: το δελφίνι παριστάνεται ή εκλαμβάνεται ως είδος μεγάλου ιχθύος. Στα βυζαντινά μάλιστα λεξικά π.χ. στη Σούδα, διαβάζουμε: *Δελφίς = ιχθύς*. Τούτο καταφαίνεται και στους υβριστικούς στίχους που έγραψε ο Κ. Ρόδιος (9ος-10ος αι.) εναντίον του ευνούχου Θεοδώρου Παφλαγόνος. Θέλοντας να εκφράσει το χαμηλότατο επίπεδο του Παφλαγόνος ο Ρόδιος τον εξομοιώνει με αυτούς που ψαρεύουν σκουμπριά, θύνες, ορκίνους και δελφίνια: *εν σκομβροθυνορκινοδελφιναγρέταις*. Και με την υβριστική αυτή ψαριά περνάμε στους μετά τον 12ο αι. χρό-

νους και σε πιο πρωτότυπα βυζαντινά παίγνια του λόγου.

Δελφίνια φονευτές και λακέρδες Αμαζόνες

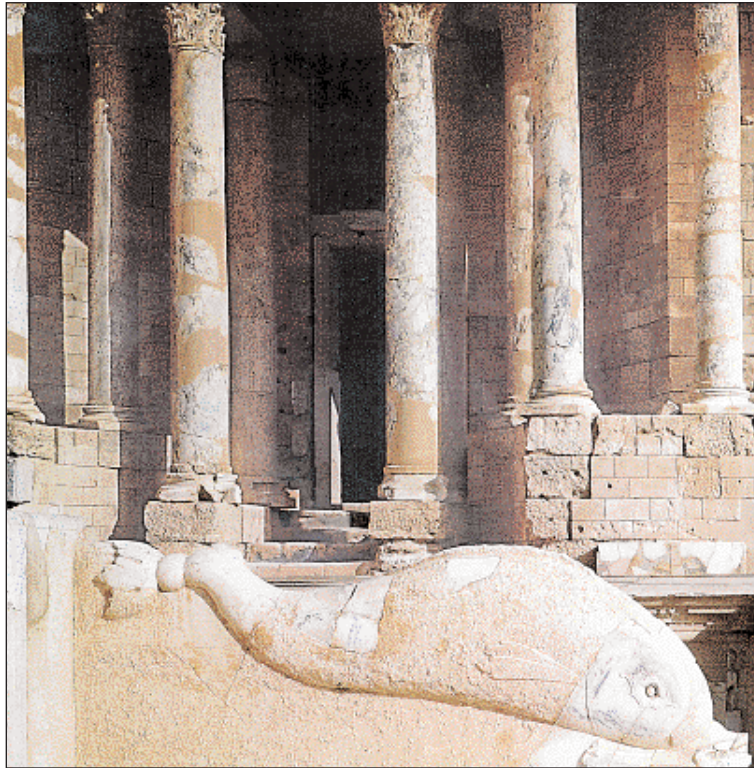
Μετά τον 11ο αιώνα και κυρίως στα ύστερα βυζαντινά χρόνια ο Βυζαντινός άνθρωπος και βεβαίως ο λόγιος που καταγράφει και μας πληροφορεί, έχει καλύτερη γνώση και σχέση με τη θάλασσα. Χωρίς να αφίσταται εντελώς

από την αρχαία μίμηση μας παραδίδει όμως για πρώτη φορά έργα πρωτότυπα, όπου η καθημερινότητα και η φύση μέσα από την σπαρταριστή σάτιρα, το αστείο ή την παρωδία και με το αναπόφευκτο υβρεολόγιο εισβάλλουν στους πάντα παρόντες φιλολογικούς κανόνες της σύμβασης. Στον *Πουολόγο* πιθανότατα έργο του 13ου αι.

υπάρχουν περιγραφές του γιαλού όπου *δελφίνι τρέχουν και θαλασσοκοπάνιστων, βραχοδαρμένων γλάρων* που καλούνται εργάτες των δελφινιών: *μισταργέ δελφίνου θαλασσίου*. Στα ίδια πάντα χρόνια πρέπει να έχει γραφτεί ο *Οψαρολόγος* εν είδει αστειού δικαστικού πρωτοκόλλου. Συνεδριάζουν τα ψάρια παρουσία του βασιλιά Κήτου και του *περιβλέπτου ανθυπάτου Δελφίνου* για να δικάσουν τον τζίρο που κατηγορείται για προδοσία.

Όπως μπορεί να διαπιστωθεί και μόνο από τις απλές αυτές αναφορές στον 13ο αι. το περιβλεπτο δελφίνι και ο θαλάσσιος βίος δανείζουν θέματα για να παραδοθούν έθιμα και καταστάσεις ή απλώς για να γελάσουν οι Βυζαντινοί με αστεία και ευτράπελες, απίθανες ανατροπές και αντιστοιχίες. Τούτο κορυφώνεται την εποχή που το εμπόριο

◀ *Πείρινα δελφίνια από το νοτιορωμαϊκό θέατρο της πόλεως Αβρότιονον ή Sabratha στις ακτές της Λιβύης, 2ος-3ος αι. μ.Χ.*

των ταρίχων και αλιπάστων (στο οποίο ποτέ οι Βυζαντινοί δεν έπαψαν να δίνουν μεγάλη σημασία και μάλιστα στον Εύξεινο Πόντο με τα χαβάρια και τους τζίρους) αντιμετωπίζει τον ανταγωνισμό Βενετών και Γενοβέζων. Οι τελευταίοι μάλιστα φέρνουν στις βυζαντινές αγορές για πρώτη φορά τις ρέγκες του Ατλαντικού. Αυτή η σύγκρουση ρέγκας-τζίρου μας παραδίδεται κατά απίθανο τρόπο στο σκαλάθουρα που επιγράφεται *Του θεολογάκη ως εκ προσώπου των καλουμένων τζιρων*, με εμπλοκή στην δράση δελφινιών φονευτών. Οι τζίροι απειλούν ότι αν δεν ικανοποιηθούν τα δίκαια αιτήματά τους, θα εγκαταλείψουν τον Εύξεινο Πόντο και διασχίζοντας τη Μεσόγειο θα πάνε στον Ατλαντικό Ωκεανό και στα νησιά της Βρετανίας να παχύνουν και να γίνουν ρέγκες. Σε αυτό το εκβιαστικό αίτημα απαντά ο δούξ Κατασάμπας που απειλεί με τη σειρά του ότι θα εξαποστείλει εναντίον τους κυνίσκους, ορκύνες και ξιφίες. Επίσης θα στείλει τις Αμαζόνες-λακέρδες να τους κυνηγήσουν και τα δελφίνια-φονευτές που όχι μόνο δεν συμπαθούν τους τζίρους αλλά και τους εξολοθρεύουν.

Μάχες, συγκρούσεις, έρωτες: ένα σύμπαν που σκιρτά και πάλλεται σε απόλυτη φυσική αρμονία και όπου το δήθεν περιούσιο ον, ο άνθρωπος, άλλοτε εξανθρωπίζει στοιχεία και δυναμείς, δελφίνια, ψάρια, και άλλοτε επιβάλλει τα μέτρα του, υποτάσσει εξολοθρεύει και καταστρέφει. Κι ο Ρωμιός Βυζαντινός, βυζαντινολόγος, αδιαφορώντας για την επίσημη ταυτότητα της αυτοκρατορίας και του ιερατείου της, χάνεται στο ελληνικό, φυσικό βασίλειο των αισθήσεων και ονειρεύεται... Ευτυχισμένος όποιος ζει συντροφιά με τα δελφίνια στο άκρο του Ταινάρου, στο λιμάνι της Μιλήτου, στην ακρογιαλιά της Ιασού, ή ψαρεύοντας τζίρους και απελευθερώνοντας δελφίνια στο Βυζάντιο, μακριά από τις ερμηνείες, τις σωτηριολογικές αναγωγές και τη θεολογική κλιδή της ιουδαϊκής αιρέσεως... ❧

◀ Οι Δελφίνες.
Το ιερόν Τροφονέως και Αγαμήδου. Βυζαντινός κώδιξ 12ου αι. (Άγιον Όρος, Μονή Παντελεήμονος κώδ. 6, φ. 164 β).